

УДК 371.311-053.66

Н.В. Сергєєва, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОТРЕБИ ВКЛЮЧЕННЯ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ У МАЛІ ГРУПИ ШКОЛЯРІВ

Розкрито поняття “мала група”, основні характеристики малих груп, особливості потреби включення молодших підлітків у малі групи школярів.

Ключові слова: криза підліткового віку, соціальна група, мала група.

Важливу роль у процесі розвитку особистості відіграє період підліткового віку. Саме цей період є сензитивним для розвитку певних соціальних властивостей. Життєдіяльність підлітка у сучасних умовах пов'язана з впливом на неї чинників різного походження. Серед основних важливих для підлітків чинників впливу важливе місце займають групи ровесників. Підлітковий вік – це складний та активний період становлення особистості, коли визначаються її основні соціальні установки, певні ставлення до себе, до людей, до суспільства, набувають більшої чіткості риси характеру і основні форми міжособистісної поведінки. По мірі дорослішання дитини розширюється коло її соціальних зв'язків, розвиваються комунікативні навички і особистісні якості, загострюється потреба у самостійності, незалежності від дорослих, необхідність здійснювати власний життєвий вибір в тих чи інших життєвих ситуаціях. Таке прагнення до незалежності і недостатня готовність до вмілого її використання досить часто спричинює у підлітків внутрішній і зовнішній конфлікти: для внутрішнього характерне нерозуміння дитиною самої себе, своїх бажань і потягів, що стимулює її до такого пошуку шляхом перевірки власних можливостей і здібностей у різних, у тому числі екстремальних ситуаціях, супроводжується частою зміною настрою і бажань; для зовнішнього – непорозуміння з найближчим оточенням (батьками, ровесниками, педагогами), демонстративна поведінка, дії і вчинки, всупереч очікуваням іншими. У такий спосіб перевіряються не тільки власні можливості, а й межі дозволеного.

Це гострий і напружений період переходу від дитинства до дорослості. Його часто називають критичним, оскільки

організм має підвищену чутливість до якихось певних зовнішніх і внутрішніх впливів, які саме в цей період розвитку можуть призвести до дуже важливих, незворотних наслідків. Психологи вбачають у підлітковому віці дві фази – позитивну і негативну. Вік негативної фази у дівчат припадає приблизно на 11–13-ти років, у хлопців – на 14–16-ти років. Негативна фаза характеризується почуттям тривоги, роздратованості, агресивності тощо. Це період внутрішньої метушні, суперечливих почуттів, абстрактного бунту, зниженої працездатності, протестного характеру поведінки. Позитивна фаза настає поступово, її прояв можна побачити у відчутті єдності з природою, в умінні по-новому сприймати мистецтво. З'являється новий світ цінностей, потреба в інтимно-особистісному спілкуванні, коханні, мріїх тощо [7, с. 224].

Специфічні проблеми пов'язані з тим, що, як відзначає М.Мід, перехід зі світу дитинства в дорослий світ у культурних суспільствах штучно подовжений: в умовах насиченого інформаційного простору сучасні діти дорослішають значно раніше, однак, в основному, у фізіологічному плані (раннє статеве дозрівання), на рівні поінформованості (виявляють велику обізнаність у різних сферах життя), але мало включені у практичну діяльність і мають незначний власний соціальний досвід. Підлітковий вік характеризується становленням унікального “Я”, без чого неможлива подальша автономізація особистості, освоєння нею активної життєвої позиції стосовно себе й світу.

Психологи, медики та педагоги (Р. Байярд, Т. Драгунова, Р. Немов), відзначають певну диспропорцію між фізичним та психічним розвитком у дітей підліткового віку. За їх оцінками, при прискореному фізичному розвитку нерідко запізнюється формування психологічних та психічних основ особистості, включаючи такі як ціннісна орієнтація, вольовий контроль, моральні настанови тощо. Така ситуація розвитку спричинює і вікові ризики.

У науковій літературі виділяють два етапи підліткової соціалізації: молодший підлітковий (10-12 років) та старший підлітковий (12-14 років) [6, с. 10].

Молодший підлітковий вік вважається періодом загострення суперечок розвитку. Найбільш цікавим для нас є молодший підлітковий вік, оскільки він передуює кризі підліткового періоду, яка припадає на 12-13 років. Успішність розвитку в молодшому

підлітковому віці сприяє успішному подоланню або уникненню кризи підліткового періоду.

Цей період один з кризових етапів у становленні особистості. Кризові періоди відрізняються значним проривом у психіку підсвідомих імпульсів. Цьому сприяє втрата відчуття безпеки і комфорту, порушення внутрішньої рівноваги, посилення тривожності та страхів. Це етап кардинальних перетворень у сфері свідомості, діяльності та системи взаємовідносин. Основу формування нових психологічних та особистісних якостей складає спілкування дитини у ході різних видів діяльності, насамперед, навчальної і дозвіллевої. Природним у цьому віці є інтерес до своєї особистості, до своїх можливостей та здібностей, прагнення до самооцінки, дорослості, самоствердження. За відсутності умов для позитивної реалізації своїх потенцій процеси самоствердження можуть проявлятися у викривлених формах, призводити до неприємних реакції оточення та наслідків. У зв'язку з цим виникає небезпека вибору напряду поведінки. Суттєвими детермінуючими факторами можуть стати: недостатність для підлітка інформації про те, що, як і чому з ним відбувається, і які можуть бути наслідки; негативний вплив оточення; не задовольняючий стиль спілкування; труднощі адекватного сприйняття реальності; несформованість норм соціальної поведінки і норм моралі. Інформація потрібна для набуття необхідних відчуттів свободи та свідомості вибору, а також для того, щоб навчитися брати на себе відповідальність за те, що з тобою коїться [9, с. 78-79].

Тому підлітковий вік не випадково називають "складним", "критичним", "кризовим". У цей період переходу від дитинства до дорослості відбувається якісний стрибок у розвитку психіки: усвідомлення своєї індивідуальності, становлення стійкого уявлення про себе ("Я-образ"), формування самосвідомості. Проте така якість досягається шляхом переживань і випробувань новими почуттями та відчуттями, соціальними ролями і соціальними ситуаціями.

Відомий німецький психіатр Х. Ремшмідт у своїх наукових роботах звертає увагу на те, що для підлітків стає актуальним порівняння себе з однолітками, внаслідок чого відбувається або зниження самооцінки або розвиток почуття власної гідності. Він відмічає, що процес дозрівання особистості головним чином

залежить від навколишнього середовища, від можливостей потенцій розвитку перетворитися на дійсність. У цьому процесі головну роль відіграють сім'я, соціальний статус та референтна група. Центральним завданням цього періоду є пошук особистої ідентичності [8, с. 93].

Кризові періоди підліткового віку – явище розповсюджене, але їх часто недооцінюють або вважають небезпечними. Ці кризи можуть бути причиною різних форм деструктивної поведінки та особистісних порушень. Важливо вчасно виявити кризу та вірно її класифікувати. Ці кризи можуть викликати екстремальні ситуації, якщо дії підлітка призводять до викривлення відношень з оточуючими. Серед різних форм криз Х. Ремшмідт називає наступні: порушення процесу статевого дозрівання, ідентичності і авторитетів, переживання відчуження, деперсоналізацію (зміна сприйняття самого себе), дереалізацію (зміна сприйняття навколишнього середовища), порушення оцінки свого фізичного образу, нарцистичні кризи (поглинання собою), суїцидальні спроби, асоціальні форми поведінки, соціальну занедбаність [8, с. 290].

Саме в цьому віці складаються норми соціальної поведінки, норми моралі. Якщо підліток у школі, в сім'ї не може знайти задовільного типу спілкування, то саме в цей момент він може підпадати під негативний вплив оточення.

Дослідник Д. Фельдштейн зазначає, що у підлітковому віці важливого значення набуває прагнення дітей знайти своє місце в суспільстві. Вони прагнуть визначити своє місце в житті, активно шукають ідеал. У зв'язку з цим дуже важливо, які зразки поведінки пропонує оточення. У суспільному житті велику роль відіграє система психологічної та соціальної підтримки підлітків, що забезпечує допомогу молодому поколінню в становленні, здоровому задоволенні потреб [10, с. 163-164].

У підлітковому віці відбуваються кардинальні перетворення в різних сферах психіки, значним змінам піддається мотиваційна сфера. На думку Л. Божович, розходження між виникаючими потребами та обставинами життя, що обмежують їх реалізацію, характерно для кожної вікової кризи. Тільки в перехідному періоді виникають та оформлюються моральні переконання, актуалізується таке новоутворення, як самовизначення, що характеризується усвідомленням себе в якості члена суспільства і конкретизується в суспільній позиції. Саме в цьому віці існує можливість чинити педагогічний вплив, тому, що

внаслідок недостатнього морального досвіду дитини моральні переконання знаходяться в нестійкому стані [2, с. 278].

Саме в цей період відбувається усвідомлення дитиною своєї індивідуальності, змінюється її ставлення до навколишнього світу, до себе, інших людей, відбувається перебудова потреб і мотивів поведінки. В той же час змінюються вимоги суспільства до підлітка. У зв'язку з цим підлітку необхідно узгоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих і вимогами соціальних норм. Необхідність такого узгодження пов'язана зі значними труднощами, які часто стають причиною виникнення суперечностей у розвитку підлітка та можуть перебігати у гострій формі, породжувати сильні емоції, порушення у поведінці підлітка, у їх взаєминах з дорослими, однолітками.

Для більшості підлітків характерна швидка зміна настрою (яка викликається іноді незначним зовнішнім фактором), нестійкість емоційних реакцій, підвищена чутливість. До особливостей підліткового віку можна віднести надмірну критичність стосовно оточуючих і самовпевненість в оцінках, заперечення будь-яких авторитетів, пошук ідеалів, підвищену навіюваність, схильність до групування та наслідування.

У підлітковому віці розширюється сфера соціальних стосунків, які дають підлітку новий соціальний досвід, хоча й не завжди позитивний.

Підлітки одночасно належать до багатьох соціальних груп. У них вони формуються, розвиваються, спілкуються і взаємодіють з іншими. У груповій взаємодії відбуваються становлення та самореалізація особистості підлітка. Різні групи мають для них різну значущість.

Соціальна група – сукупність людей, які мають загальну соціальну ознаку, взаємодіють на основі неформальних або формальних зв'язків і виконують необхідну для суспільства функцію в загальній структурі суспільного розподілу праці та діяльності. Соціальні групи поділяють за кількістю індивідів (малі – великі), характером внутрішньої структури (первинні – вторинні), характером соціального статусу (вертикальні – горизонтальні), рівнем згуртованості, ступенем взаємодії членів (зовнішні – внутрішні), завданнями, які вони ставлять перед собою (формальні – неформальні), за культурологічними ознаками тощо [4, с. 151].

Основою для їх створення є загальні цінності, інтереси та потреби окремої особистості. Кожна з таких груп вирізняється принципами формування, функціями, мірою впливу на індивіда.

Зважаючи на основні характеристики соціальних груп, до малих груп можуть відноситись шкільні класні колективи і мікро групи всередині класного колективу.

Вивченню малих груп в різних системах соціальних відносин присвячені роботи Г. Андреевої, Ю. Гільбуха, О. Киричук, Р. Кричевського, Л. Фрідмана, А. Донцова та ін.

В науковій літературі існує ряд визначень поняття малої групи, в яких підкреслюється та чи інша її риса. Тому при дослідженні малих груп варто зважати на їх загальні ознаки: належність до певної соціальної системи, чисельність, єдині орієнтації та цілі, спільна діяльність, наявність структури, наявність спільних норм. У загальному, малу групу визначають як спільноту, *яка об'єднує незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі суспільних відносин у формі безпосередніх особистих контактів, реалізації певних суспільних зв'язків, стійкого спілкування, певних цінностей і норм поведінки*, які опосередковані спільною діяльністю. Малі групи поділяють на вже сформовані (групи високого рівня розвитку) і ті, що формуються (вони вже задані зовнішніми соціальними вимогами, але ще не згуртовані спільною діяльністю) [3, с. 243].

Даючи визначення поняттю малої групи, треба розглядати її як елементарну ланку структури соціальних відносин, функціональну одиницю у системі суспільного поділу праці. Г. Андреева визначає малу групу як утворення, в якому суспільні відносини виступають як безпосередні особисті контакти. Це реально існуюча “контактна” група, де реалізуються певні суспільні зв'язки, що опосередковані спільною діяльністю. Мала група – це сукупність людей, які поєднані між собою спільними цілями, мають безпосередні контакти один з одним, усвідомлюють себе членами даної спільності, мають розподілені функції й ролі, підтримують певні стосунки між собою, що породжує виникнення групових процесів, норм та інших регулятивних механізмів [1, с. 152].

Сутнісними ознаками малої групи є тривалі безпосередні контакти індивідів (спілкування, взаємодія). Зосереджуючись на окремих ознаках малих груп, одні вчені тлумачать їх як сукупність ідеалів, уявлень і звичок, що існують і повторюються в кожній індивідуальній свідомості (Ф. Олпорт), інші — як обмежену сукупність (“тут і тепер”) індивідів, що взаємодіють (А. Донцов) [3, с. 248].

Дослідники Р.Кричевський та Є. Дубовська визначають малу групу як невелику за чисельністю спільність, в якій індивіди

безпосередньо контактують між собою, об'єднані спільною метою та завданнями, що є передумовою їх взаємодії, взаємовпливу, спільних норм, процесів та інтересів, міжособистісних відносин і тривалості їх існування.

Мала група розвивається на основі спільної мети, яка породжує спільну діяльність, спільні цінності і способи взаємодії, а також за безпосереднього контакту осіб у групі, що створює можливості для міжособистісного спілкування [5, с. 117].

Однією з проблем дослідження малих груп є їх класифікація. Визначають наступні види малих груп: умовні та реальні, тимчасові та постійні, формальні та неформальні, первинні та вторинні, референтні та дифузні, групи-асоціації, групи-корпорації та колективи.

Феномен малої групи безпосередньо стосується індивіда. Саме в малій групі відбувається формування його як особистості, індивідуальності, набуття ним досвіду соціальної взаємодії, реалізується його вплив на процеси в різних ситуаціях соціуму.

Виокремлюють наступні характеристики малої групи:

- сприймання членами групи окремих індивідів і групи загалом;
- групові цілі;
- безпосередність взаємин;
- частота і тривалість взаємодії між членами групи;
- мотивація представників групи;
- структурні характеристики групи;
- тривалість існування групи;
- особливості спілкування без посередників;
- спільна діяльність [5, с. 119].

Мотивами об'єднання школярів у групи є потреба у спілкуванні, інших формах взаємодії з конкретними індивідами; важливість завдань, які розв'язує певна група; дія зовнішніх чинників, що винагороджують за участь у групі.

Таким чином, враховуючи те, що підлітковий вік є перехідним від дитинства до дорослості, більшість вчених вважає, що в цьому віці процес розвитку проходить найбільш складно та суперечливо, оскільки саме на цей період припадає перебудова організму, змінюються стосунки з однолітками та дорослими, інтереси у навчальній та пізнавальній діяльності.

Отже, ми визначили основні характеристики та ознаки малої групи школярів. На розвиток молодших підлітків

впливають різні чинники: сім'я, навколишнє середовище тощо. Проте домінуюча роль належить групі, в якій перебуває підліток. Тому важливим завданням дослідження є вивчення процесу формування та існування малих груп, особливостей взаємодії особистості школяра молодшого підліткового віку та колективу.

Література:

1. Андреева Г.М. Социальная психология: учеб. [для студ. высш. учеб. зав.] / Г.М. Андреева. – [5-е изд., испр. и доп.] – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Божович Л.И. Психологическое развитие школьника и его воспитание. / Л.И.Божович, И.С.Славина– М.: Знание, 1979. – 96 с.
3. Донцов А.И. О понятии группы в социальной психологии./ А.И.Донцов //Социальная психология: Хрестоматия / [сост. Е.П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая]. – М., 2003. – 456 с.
4. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В.Г.Кремень.] – К.: Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Кричевский Р.Л. Психология малой группы. / Р.Л.Кричевский, Е.М.Дубовская. – М.: МГУ, 1991. – 234 с.
6. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб. [для студ. пед.вузов] / А.В.Мудрик. – [3-е изд., испр. и доп.] – М.: Издательский центр “Академия”, 2002. – 200 с.
7. Немов Р. С. Психология: учеб. [для студ. высш. учеб. зав.] / Р.С. Немов. В 3 кн. [3-е изд.]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн.2: Психология образования. – 608 с.
8. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности. / Х.Ремшмидт– М.: Мир, 1994. – 198 с.
9. Словарь практического психолога. [ред. С. Головин] – Минск: “Харвест”, 1997 – 267 с.
10. Фельдштейн Д.И. Проблемы возрастной и педагогической психологии. / Д.И.Фельдштейн – М. 1995. – 346 с.

Devoted the concept “small group” and the basic characteristics of small group, features of the needs of young teenage age entering in small groups of schoolboys.

Key words: *crisis of teenage age, social group, small group.*

Раскрыто понятие “малая группа”, основные характеристики малой группы, особенности потребности вхождения младших подростков в малые группы школьников.

Ключевые слова: *кризис подросткового возраста, социальная группа, малая группа.*